

Rusové v bývalých sovětských republikách

Paul Kolstoe: Russians in the Former Soviet Republics. C. Hurst and Co. Ltd., London 1995, 340 stran, ISBN 1-85065-206-6.

V české publicistice polistopadového období lze pozorovat poměrně výrazný pokles zájmu o problematiku východní Evropy, a to jak v oblasti politologie, tak i sociologie. Je to na jedné straně pochopitelné po dlouhém období, v němž měla tato problematika prioritu, avšak na druhé straně tento trend neodpovídá realitě, protože problémy východní Evropy, zvláště Ruska a bývalých sovětských republik, nemohou zůstat bez vlivu na situaci celé Evropy a v případě republik, nacházejících se v mimoevropském geografickém prostoru, i na další oblasti. Ekonomické, bezpečnostní, demografické a sociální problémy vždy mají určitý odraz na své ekvivalenty v ostatních částech Evropy i celého kontinentu. Nelze se k nim proto stavět z pozice „hic sunt leones“, ale je třeba jim věnovat seriózní pozornost v potřebném rozsahu a intenzitě.

To bylo zřejmě i hlavním motivem vydání publikace *Russians in the Former Soviet Republics*, zabývající se především demografickou problematikou ruských etnických menšin, které se po rozpadu Sovětského svazu ocitly v jiných státech, jež oficiální ruská zahraniční politika považuje za tzv. blízké zahraničí. Z této publikace – i když to není zvláště zdůrazňováno – vyplývá, že nejde jen o aspekt demografický, nýbrž i o bezpečnostní, ekonomický a kulturně-politický. Zdá se, jako by v pozadí stálo memento o tom, co může způsobit výbuch nacionalismu, s nímž se Evropa dnes potýká a ještě dlouhou dobu bude potýkat, ať již na území bývalé Jugoslávie, v Severním Irsku, v Baskicku, ale i v ohniscích, která dosud nenabyla forem konfliktu. Rozsahově jsou tyto konfliktní prostory nepatrně ve srovnání s tím, co by mohlo nastat v rozměrech Ruska a v jeho přilehlých oblastech.

Přítom je nutné mít na zřeteli jeden obecně platný aspekt – pokud mají národnostní menšiny oporu ve velké etnické komunitě a ve velkém státním celku, který tato komunita ovládá, stávají se nepřizpůsobivými a ve vhodné politické situaci k tomuto celku výrazně inklinují. V minulosti jsme to zažili my s německou menšinou a Slovensko, Rumunsko a Srbsko se budou v tomto směru ještě dlouho vyrovnávat s menšinovými problémy maďarského etnika. To jsou ovšem příklady nižšího kvantitativního řádu ve srovnání s ruskými menšinami v bývalých sovětských republikách.

Na druhé straně zde stojí otázka dodržování lidských práv v uvedené oblasti, která se prosazuje jen velmi pomalu a v některých bývalých sovětských republikách má dokonce charakter národnostního útlatku, pochopitelný po letech sovětské hegemonie. Tento aspekt má samozřejmě různou intenzitu v obrovském rozsahu bývalého sovětského impéria a specifík nově vzniklých států.

Všechny tyto i další specifické problémy ruských menšin v bývalých sovětských republikách jsou s různou intenzitou posuzovány v recenzované publikaci *Russians in the Former Soviet Republics*. Její autor Paul Kolstoe je profesorem v oddělení pro východoevropská studia na univerzitě v norském Oslu. Již tato jeho erudice a předchozí činnost jsou zárukou vědecké objektivnosti posuzované problematiky.

Autor při zpracování knihy nevycházel jen z teoretických studií ve svém ústavu, ale spojil své výzkumy s Institutem slovanských a balkánských studií Ruské akademie věd a vybral si jako koautora Andreje Edemského, pracovníka uvedeného ústavu. Kromě toho udělal to, co by vědecký pracovník v příslušném oboru měl udělat vždy, tj. studovat problematiku nejen teoreticky, ale i prakticky v daném místě či prostoru. Jeho návštěvy Ruska i sousedních států přispěly k realitě poznatků i závěrů v problematice, která není pouze výsledkem událostí posledních 7–10 let, ale má mnohem hlubší historické pozadí. Této skutečnosti si byl autor plně vědom, a proto věnoval náležitou pozornost růstu ruské diaspory již od doby, kdy se Rusko vymanilo z područí Zlaté hordy a začalo hrát stále větší

úlohu ve velmocenské konstelaci. Tento růst posuzuje v období let 1500–1917 a dokládá jej dostupnými fakty. Šlo zde prakticky o export přebytku obyvatelstva, které bylo velmi odolné a rychle přibývalo. Tato dynamika populačního vývoje je statisticky prokazatelná. I když tyto statistiky nelze považovat za přesné, přesto neomylně ukazují trend vývoje.

Zvláštní pozornost je v publikaci věnována období od revoluce v roce 1917 do rozpadu Sovětského svazu v roce 1991. Autor zde řeší otázku, do jaké míry šlo o nové rozpětí dominantního národa na pozadí tehdy oficiálně převládající teorie třídního pojetí vztahu mezi národnostmi. V tomto smyslu se zabývá hlavně obdobím tzv. vyspělého socialismu.

Ve druhé části knihy, která je pro celkové pochopení problematiky velmi důležitá, je uvedeno diferencované pojetí z hlediska ruských menšin v jednotlivých bývalých svazových republikách. Tato diferenciacce je nutná, protože zde hraje roli jak historický vývoj, tak i kulturní dědictví a v neposlední řadě též geostrategická poloha příslušného státu i jeho velikost.

Autor začíná svůj rozbor situací v bývalých pobaltských republikách. Všechny uvedené aspekty jsou v něm respektovány, přičemž P. Kolstoe jde tak daleko, že vystihuje i odlišnosti Estonska a Lotyšska na straně jedné a Litvy na straně druhé. Z etnického hlediska je to ovlivněno též skutečností, že v prvních dvou státech je ruská menšina velmi silná, zatímco v Litvě se její podíl pohybuje pouze kolem 10 %. Jinak ovšem nelze pochybovat o tom, že ze strategického hlediska jsou všechny tři pobaltské státy pro Rusko značně důležité, protože první dva zajišťují vliv na ovládnání Baltu a na výstražný systém protivzdušné obrany. Naproti tomu Litva je důležitá pro přístup ke Kaliningradské enklávě. Ve vzájemné souvislosti jednotlivých ukazatelů to znamená, že ruský vliv v této oblasti bude pokračovat. Je jen otázkou, jakou formou bude uplatňován a zda a jak k tomu bude využito i etnického ukazatele národnostních menšin. Uvedené strategické aspekty však nejsou v knize posuzovány podrobně, ale jsou pouze naznačeny.

Poněkud jiná je situace v Moldově. Sem rovněž směřovala část přesunu ruského obyvatelstva na jih, nedosáhla však takového rozsahu jako v pobaltských státech. Kromě toho zde bylo více Ukrajinců než Rusů. I tak však byl vliv ruského etnika dominantní, což se projevovalo mj. i v nárůstu počtu rusky mluvícího nebo alespoň ruštinu ovládajícího obyvatelstva. Kvalifikovanějšího postavení v zaměstnání a ve společnosti vůbec bylo sotva možné dosáhnout bez znalosti ruského jazyka. Přitom však Moldova nebyla tak etnicky jednotná, jak by se na první pohled zdálo. Kromě zmíněných národů jsou zde zastoupeni též Bulhaři, Bělorusové, Gagauzové i Romové. Většinu tvoří samozřejmě moldovští Rumuni, kteří však prošli zvláštním historickým vývojem, jenž je v publikaci náležitě vysvětlen i s jeho důsledky pro současnou demografickou situaci.

V této souvislosti se autor musel vypořádat rovněž s otázkou, proč nedošlo ke spojení Moldovy s Rumunskem. Je třeba konstatovat, že se nevyhnul realitě s poukazem na nižší životní úroveň v Rumunsku, pomalost demokratických reforem v této zemi a snahu moldovské elity o získání vedoucích funkcí ve státě po odtržení od Ruska. Ze strategického hlediska lze úlohu Moldovy charakterizovat jako méně důležitou.

Z pochopitelných důvodů publikace věnuje značnou pozornost slovanským a kulturně s Ruskem více spjatým republikám – Bělorusku a Ukrajině. Autoři sice velmi odpovědně a věcně posuzují národnostní složení tamního obyvatelstva, včetně historického vývoje, nemohli se však vyhnout konstatování, že jde o etnika nábožensky i kulturně příbuzná. To platí jak pro Bělorusko, tak i pro větší část Ukrajiny, kde za národnostně vyhraněnou lze považovat jen její menší západní část. Navíc prakticky celá levobřežní Ukrajina je většinou ruská, což lze říci i o oblasti Oděsy a hlavně Krymu. Po přečtení celé kapitoly lze dospět k závěru, že po určitém období rozmachu dosud omezovaného nacionalismu pravděpodobně nastane určitá convergence, vycházející jak z uvedené příbuznosti, tak i z ekonomických nutností. V případě Běloruska je to patrné již nyní.

Pokud jde o další bývalé sovětské republiky s ruskými menšinami, čtenář poněkud s podivem konstatuje, že v rámci bývalé sovětské Asie je posuzována tato otázka v Arménii, v Ázerbájdžánu, v Gruzii, v Tádžikistánu, v Turkmenistánu a v Uzbekistánu,

avšak samostatná kapitola je věnována Eurasii, do níž je zahrnut Kyrgyzstán a Kazachstán.

Obě zmíněné kapitoly podávají reálný obraz nejen o menšinových problémech těchto států, ale – i když poněkud v pozadí – i o jejich strategickém a ekonomickém významu. Přitom vystihují též odlišnosti jako např. náboženskou příbuznost Gruzie s Arménií na rozdíl od kulturně i nábožensky rozdílného vývoje v ostatních zemích, jejichž charakter určoval islám. Přitom ovšem ani ten není tak ortodoxní, jako je tomu v islámských státech, které neprošly vývojem v bývalém Sovětském svazu, i když se zde začínají projevovat určité fundamentalistické snahy.

Z menšinového hlediska je „nejruštějším“ státem Kazachstán, dokonce s převahou ruského etnika. Tento stát je bez ruského živilu prakticky neschopen normálního ekonomického a kulturního vývoje, což po počátečním výbuchu nacionalismu uznalo i vedení země a v tomto smyslu usměrňuje svou vnitřní a vnější politiku.

Čtenář, zabývající se problematikou ruských menšin v uvedených asijských státech anebo se alespoň o ni zajímající, je konfrontován s takovou složitostí místních poměrů v jednotlivých státech tohoto obrovského teritoria, že jen stěží nachází jednotici, zevšeobecnitelné prvky. Je snad možné říci, že ruský, popřípadě sovětský vliv znamenal sice na jedné straně postupné smazávání národnostních specifik (podle proklamované zásady, že jednotlivé národnosti se postupně slévají do jednotného socialistického společenství), avšak na druhé straně znamenal i technicko-ekonomický přerod a v některých oblastech i celkový rozvoj a poskytoval výhody, vyplývající z ohromného rozsahu předtím společného státního celku.

Třetí část knihy, zabývající se ruskou politikou ve vztahu k ruské diaspoře, je pro pracovníky v oblasti mezinárodních vztahů vcelku i v jejich jednotlivých disciplínách nejzávažnější. Zabývá se jednak hlavními východisky této politiky, která dovádí až do stěžejních cílů a metod, jednak institucemi, které uvedené cíle prosazují, a to včetně politických stran i veřejných organizací. Z jejího obsahu je možné dospět k závěru, že nové Rusko i přes určitý zpětný pohyb části ruského obyvatelstva z diaspory do mateřské země bude považovat problémy svých menšin za závažnou otázku, i když ji nebude prioritně stavět na pořad dne. Bude však spíše využívat vlivu této problematiky na jím podporovaný proces opětné integrace v rámci Společenství nezávislých států, a to jak v oblasti ekonomické a politické, tak i strategické. Považuje současnou situaci za jakýsi výkyv, který se v budoucnu upraví v rámci ekonomických a politických, popřípadě též strategických nutností. Určité kroky v tomto směru již byly podniknuty, další je nutné očekávat. Vše bude ovšem záležet nejen na stupni ekonomické a politické konsolidace celého prostoru, ale také na rozumné politice západní Evropy a Spojených států amerických, aby nedošlo opět k jeho destabilizaci s nedozírnými důsledky pro Evropu i pro další přilehlé oblasti.

Nelze proto vidět problematiku ruské diaspory v bývalých státech Sovětského svazu jako oddělený problém, nýbrž jako součást celkového vývoje v uvedeném prostoru. Nelze si dělat iluze o tom, že všechny problémy budou řešeny v duchu Všeobecné deklarace lidských práv a obecně přijatých zásad mezinárodního práva. K místním kolizím může dojít kdykoli a kdekoli. V žádném případě však nelze k problémům tohoto prostoru přistupovat s nevěřimostí nebo ignorancí.

Největší význam recenzované publikace spočívá právě v tom, že podrobně objasňuje jeden z problémů v tomto prostoru. Je možné ji proto doporučit nejen politologům, ekonomům a demografům, zabývajícím se problematikou východní Evropy, ale i pracovníkům v zahraniční službě, působícím ve specializovaných oblastech, stejně jako globalistům. Je jen poněkud zářezující, že publikace tohoto druhu nevznikají u nás, kde jsou daleko bezprostřednější znalosti o východní Evropě, než je tomu v západní Evropě či ve Spojených státech amerických. Lze jen doufat, že si tuto výhodu naši politologové uvědomí dříve, než ji postupem času ztratí.